

Hvorfor dør Ibsens barn?

Sammendrag

Barns død er hos Henrik Ibsen et påfallende hyppig tema og kan være en nøkkel til hans diktning. I denne artikkelen vil jeg kort omtale verker der barn dør og analysere sykehistorier og årsaksforhold.

De medisinske forløpene er svært forskjellig. I hans tidligste arbeider dør noen barn rett og slett av sult. I vår tid er det lett å glemme den enorme barnedødeligheten her i landet på midten av 1800-tallet.

I hans samtidsdramaer er dødsårsakene ofte komplekse. Selv om han bruker symboler, finnes det innslag som er medisinsk teoretisk sannsynlige. Det er sjelden at han faglig sett tar direkte feil. Et fellestrekk ved disse tragiske barneskjebnene er at dikteren viser oss utilstrekkelige eller dårlige foreldre.

Per Vesterhus

peveste@online.no
Barnesenteret
Sørlandet sykehus Kristiansand
4604 Kristiansand

Det er mye sykdom og død i Henrik Ibsens (1828–1906) verker, både hos barn og voksne. Selv når voksne er hovedpersoner, har barn og ungdom viktige roller. De to mest kjente barna som dør, er Hedvig i *Vildanden* (1884) og Eyolf i *Lille Eyolf* (1894). Litteratur omtaler dette gjerne som «Kindermord». Det er et begrep som går igjen i Ibsen-forskning på flere språk og uttrykker at barn dør mer eller mindre direkte som følge av at foreldrene ikke strekker til (1–6).

Et innlysende svar på hvorfor dikteren tar barns liv, kan være at han utnytter en dramatisk effekt. Det er vanskeligere å forstå hvorfor han aldri blir ferdig med det (2, 5). En forklaring kunne være at egne opplevelser som barn og ungdom hadde betydning. Et annet moment er at hans diktning reflekterer den meget høye barnedødeligheten i Norge på midten av 1800-tallet.

I denne artikkelen vil jeg presentere

Ibsens døde barn med vekt på dødsårsaker og forløp. Jeg har gjennomgått tre store, dramatiske dikt og hans samlede dramatik fra den såkalte Hundreårsutgaven som ble utgitt i perioden 1928–57. Noen barn er ufødte, noen eldre. Barns død i overført betydning, der dikteren bruker en metafor, er også tatt med.

De døde barn

1850-årene

Det første verket som omhandler døde barn, er *Hærmændene på Helgeland* (1858). Ørnulf fra fjordene har sju sønner som drepes samtidig i en familiefeide. En fire år gammel gutt, Egil, skulle også miste livet, men unnlapp så vidt. Det er et tidlig verk hos Ibsen der han er inspirert av blodige sagaer.

1860-årene

I tre verker fra 1860-årene dukker temaet opp igjen: *Terje Vigen* (1862), *Brand* (1866) og *Peer Gynt* (1867).

Terje ror til Danmark etter korn, tas til fange og sendes i «Prisonen». Ved hjemkomsten er datteren og hans kone døde og glemt. Så går tiden. En forrykende storm fører en hjelpeløs yacht mot land. Losen Terje kan ta hev. Men morens bedende gråt for sitt barn kan han ikke være ufølsom for. Forbindelsen mellom Terjes døde datter og hun som får leve, berører Terje barnet varmt og svarer: «nej, den som frælst, da værst det kneb, det var nok den lille der!»

I Brands kystbygd er det også hungersnød. Han møter kvinnen som fortvilt ber om hjelp til sin døende ektemann, som i den svarteste fortvilelse har drept ett av sine tre barn før det dør av sult. Deretter har han lagt hånd på seg selv. Brand krysser fjorden i en voldsom storm, utøver sin pres-tegjerning og vinner Agnes på det. Senere mister han både henne og sønnen Alf.

I *Peer Gynt* er barns død ikke et hovedtema, men under skipsforliset drukner kokken som har en ungeflokk hjemme. «Hos ham er tilhuse den svarte hunger» ifølge kapteinen. På hvelvet ber kokken tynt for livet: «Å snille, – spar! Husk på de små, jeg hjemme har!» Peer er hard. Og vi aner at det går med kokkens barn som med datteren til Terje.

1880-årene

Det har vært livlig debattert om Osvald i *Gengangere* (1881) ble født med syfilis. Trolig har Ibsen lagt opp til det (7, 8).

Gutten vokser opp og går til grunne omkring 27 år gammel, som et funksjonshemmet barn.

14 år gamle Hedvig i *Vildanden* (1884) har også en arvelig sykdom, men hun får en voldsom død. Jeg vil tro at hun hører Hjal-mars ord til Gregers nedenunder: «Hvis jeg så spurte hende: Hedvig, er du villig at gi' slip på livet for mig?» Et skudd smeller.

Barnet til Ellida og dr. Wangel i *Fruen fra havet* (1888) dør mystisk omkring et halvt år gammelt. Den fremmede, en sjømann, er barnets åndelige far. Ellida har lovt ham troskap. Senere gifter hun seg med Wangel og blir gravid. Under graviditeten hadde hun alvorlige nervøse sammenbrudd og fryktet for sin fortid.

1890-årene

Barndomshjemmet til Aline Solness i *Bygmester Solness* (1892) brenner ned. På branntomten starter byggmesteren sin suksessfulle virksomhet. I sin samvittighet vet han at karrieren er bygd på en ulykke som han ønsket skulle skje. Han mister sine tvilling sønner. Ibsen lar dem ikke brenne inne. Barna og Aline blir båret ut. Aline mister sine ni vakre dukker. Hun blir syk, med «feber, som gikk over i mælken». Hun insisterer på å amme tvillingene selv, men de dør av «forgiftning».

Ni år gamle Eyolf med krykken i *Lille Eyolf* (1894) går til sjøen og drukner. Som spedbarn falt han ned fra et stallebord og ble varig funksjonshemmet.

Kindermord i mors liv og som metafor I de fire verkene *Keiser og galilæer* (1873), *Rosmersholm* (1886), *Hedda Gabler* (1890) og *Når vi døde vågner* (1899) bruker Ibsen til dels metaforer. Heddas selvmord har flere tragiske konsekvenser. Når hun skyter seg selv, tar hun livet av sitt og Tesmans ufødte barn. I overført betydning ødelegger hun samtidig barnet, manuskriptet, til Løv-

Hovedbudskap

- Henrik Ibsen var i påfallende grad opptatt av temaet barns død
- Han bruker med vekslende hell medisinske aspekter, men gjør sjelden direkte feil
- Et viktig budskap er betydningen av trygghet og kjærlighet i oppveksten

borg og Thea. Rebekka West går i fossen med sin fatale løgn til Beate om at hun var gravid med Rosmer. I *Når vi døde vågner* får ikke Rubek og Irenes barn, kunstverket, leve slik det var tiltenkt. Et annet barn som dør i mors liv er barnet til Julian og hus-truen Helena i *Keiser og galilæer*. Helena drepes med gift, men før hun dør forteller hun at barnefaren er Julians fetter Gallos.

Diskusjon

Det fremgår tydelig av denne gjennomgangen at Ibsen aldri blir ferdig med temaet barns død, konkret eller som metafor. I den omfangsrrike Ibsen-litteraturen har man interessert seg for dette (1–3). Så sent som i 1994 slås det fast at «child abuse is an almost obsessive theme in Ibsen» (9). Selv ikke Charles Dickens (1812–70), som skrev mye om barn, var så monoman. Varianter av temaet, der ofrene ikke nødvendigvis dør som små barn, finnes i det meste av Ibsens diktning. Gresk tragedie, offermotiv i Bibelen, strømninger i tiden og fremfor alt, egne livserfaringer, har vært drøftet som utløsende årsaksforhold.

Påfallende mange barn hos Ibsen er født utenfor ekteskap eller er et resultat av et kjærlighetsløst foreldreforhold. Hos moderne litteratur er det nesten blitt for banalt å peke på dikterens egen ungdomshistorie med et uekte barn i Grimstad (10, 11). Men ingen kan vel tro at dette ikke satte sine spor. Vi får et inntrykk av at det å være født uønsket gir en dårlig prognose for barnet hos dikteren, en «nemesi over avkommet» som han selv uttrykte det (12). Holdningen til barnet i diktverket sier noe om forholdet til fremtiden. Der hvor barn dør, er det slående hvor-

dan slektslinjen brytes. De døde barn er de eneste representanter for sin generasjon, og den dør ut.

Hvis ikke Ibsens barn bukker under for sult eller sykdom, så er det som følge av uheldige parforhold. Det er foreldre som i egoisme bare tenker på sin livsoppgave, foreldre som går hver sin vei, fører et umoralsk liv eller lever på en livsløgn. Det hjelper ikke om dikteren innfører en person, gjerne en lege, som diagnostiserer problemene. De dårlige foreldrene er gjerne selv et resultat av en vanskelig barndom (13).

Sult og sykdom

Barns død i Ibsens dramatiske dikt virker realistisk. Barnedødeligheten tidlig på 1800-tallet var så nådeløs at av et årskull barn kunne nær en tredel falle fra før 14 års alder. Det viser data fra Sørlandet på Terje Vigens tid (14). Vi klarer ikke å ta det inn over oss i dag. Men folk var vant med det. Det kom som regel flere barn. Fødselshyppigheten var høy. Dødsårsaken var ofte en følge av dårlig allmenntilstand komplisert av banale infeksjoner som meslinger, skarlagensfeber og kikhoste (14). Det skulle gå omkring hundre år før god ernæring, bedre hygiene, vaksine, kjemoterapi og fødselskontroll førte til enorme forbedringer. Sult var vanlig på 1800-tallet. Figur 1 viser det dramatiske fallet i dødelighet over en periode på 150 år. Bedring av sosiale og samfunnsmessige forhold hadde særlig tydelig effekt ved overgangen til 1900-tallet.

I *Brand* er det både sult og sykdom. Alfs sykehistorie tegnes tydelig. Doktoren mente sikkert med rette at gutten hadde en sjanse dersom han kom vekk fra den kalde, blå-

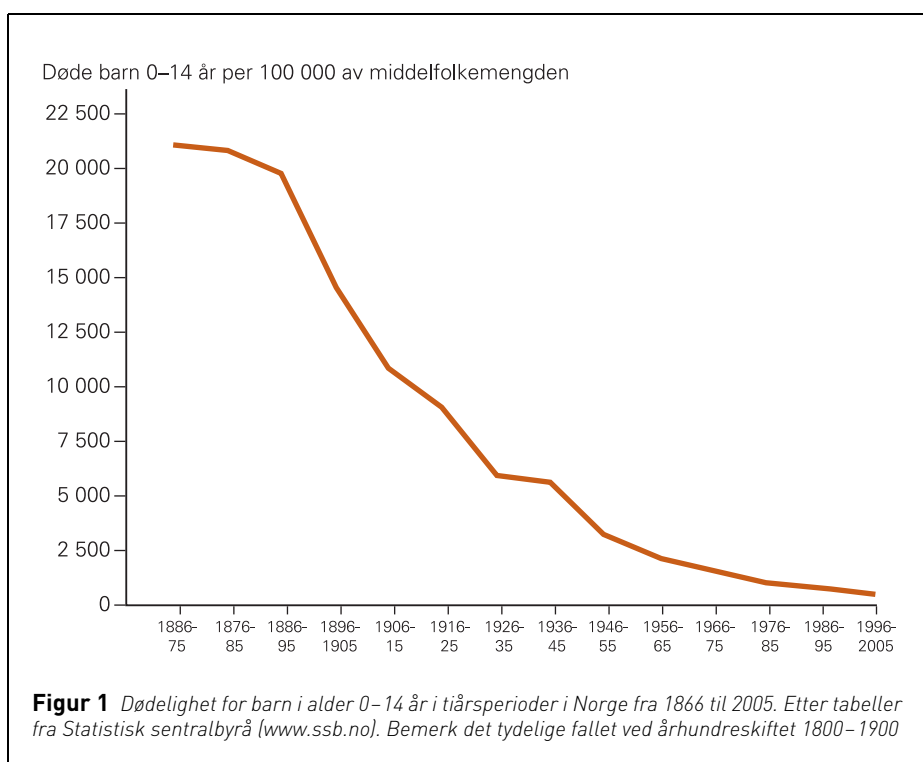
sende fjorden og huset uten sol. Noen peker på tuberkulose (4). Kunne Agnes, som også dør i løpet av kort tid, være tuberkulos syk og smittebærende? «Tæring» var en hyppig sykdom. Men Alfs småbarnsalder taler imot en så tidlig død i lungetuberkulose. Derimot dør Agnes i typisk alder for denne sykdommen som tok så mange unge, sterke liv. Det er mer troverdig at barnet fra fødselen av har hatt bra ernæringstilstand, men tidlig har vært plaget av tilbakevendende luftveisinfeksjoner, kan hende med astmatisk preg. Det kan være livstruende for de minste selv i dag. Og dikteren lar oss forstå at det er sorgen over Alf og Brands uforsonlighet som knekker Agnes. Hennes reaksjon er hjerteskjærende når en fattig kvinne kommer inn fra kulden med enda et skrøpelig spedbarn på armen og krever dåpsluen etter Alf.

Selvfølgerlig burde Brand tidlig ha sendt Agnes og det syke barnet bort. Mange reagerer emosjonelt på at Ibsen lar dem bli mot doktorens råd. Litterært ble han også kritisert for det av Georg Brandes (1842–1927) i en anmeldelse i *Dagbladet* i 1866, rett etter at stykket kom ut. Miljøforandring var vel på Brands tid det eneste som kunne gi varig bedring. Dikteren selv søkte Syden, varmen og lyset for å berge sin skaperkraft. Valgsituasjonen til Brand er urealistisk konstruert dersom dramaet dreier seg om å redde et sykt barn. Men det dramaet handler om, er Brands vilje til å gi alt for det han tror på. Derfor ofrer Ibsen både mor og barn.

Omkring 1850 eller tidligere hadde ikke nyfødte barn statistisk sett så store sjanser for å bli voksne. Nær en tredel av dem døde. Selv om det er forskjell i sosiale kår hos sjømannen og presten, er det ikke spesielt overraskende at barna til Terje Vigen, Peer Gynts kokk og Brand dør. Det dramatiske ligger i at Ibsen lar oss forstå at det kunne vært unngått om Terje og kokken hadde nådd til land eller om Alf hadde fått flytte.

Symbolfunksjon eller medisinsk realitet
Moderne forskere resonnerer lite ut fra dikterens eget liv (11, 12). Det er tekstanalyse som gjelder. De finner symbolisme knyttet til barns død f.eks. i *Fruen fra havet* og *Bygmester Solness*. Dikteren selv ble stort sett irritert over forsøk på tolking (8). I pietet kunne vi la symboler være i fred. Men min hensikt er å se på sykehistorier.

Solness-tvillingene. I medisinsk klartekst sier Ibsen at tvillingene smittes gjennom Alines giftige morsmelk. De dør omkring 20 dager gamle. Det er et eksempel på at dikteren kan ta snarveier som faglig ikke holder mål. Forekomst av forgiftet eller dårlig morsmelk er en tvilsom myte. Vi kan derimot tro at Aline har en depresjon etter fødselen, brannen og tapet av sine dukke-barn. Svangerskapsdepresjon er et kjent fenomen som kan forstyrre ammingen. Der- som hun ikke har nok melk, spesielt til tvil-

Henki Kolstad (1915–2008) som Hjalmar Ekdal sammen med den 12 år gamle Kjersti Dalby som spiller Hedvig i filmen «Vildanden» av Henrik Ibsen. Bildet er fra innspillingen av filmen i 1962. Regi Tancred Ibsen. Foto Ivar Aaserud/Aktuell/Scanpix

linger, kan underernæring ha svekket barna som til slutt dør i en infeksjon. En effektiv behandling kunne være å få inn en amme, som var vanlig på den tiden. Solness burde ha økonomi til det. Men Aline ville ikke og sørger resten av livet fordi hun sviktet sin plikt. Ibsen viser at pliktetikken kan være dødelig.

Wangel-sønnen. Ellida Wangel, guttens mor, var psykisk meget ustabil under graviditeten. Vi kan ikke vite om det er av betydning. Barnet dør uten diagnose i en medisinsk sett kritisk alder, omkring et halvt år. Der har vi et aldersintervall som i medisinsk terminologi omtales som «immunity gap», dvs. at immunforsvaret som den nyfødte har fått med seg fra mor tar slutt. Egen forsvarsevne skal på en naturlig måte ta over. Spedbarn kan være særlig utsatt i dette tidsrommet. Det kan være svikt i barnets evne til å danne antistoffer eller en særlig ondartet infeksjon som tar overhånd.

Barneleger vil fokusere mest på at gutten dør i en alder hvor tilstanden plutselig uventet spedbarnsdød hyppigst opptrer. Flere mulige årsaker er kjent, og det er overvekt av gutter. Et friskt barn finnes dødt i sengen, tilsynelatende uforklarlig. Plutselig uventet spedbarnsdød er ikke helt uvanlig. Det har vært kjent i alle tider og er også beskrevet

i Bibelen, som Ibsen var vel bevandret i. Som fenomen betraktet er det mulig at dikteren kjente til det eller visste om den spesielt utsatte alderen.

Noen ganger har Ibsen medisinske blinkskudd. Men omtalen av Wangel-sønnens øyne virker som ren symbolisme. «Fiskeøynene» kommer fra den fremmede sjømannen. Funn ved øynene kan ha medisinsk betydning i syndromdiagnostikk. Har Ibsen igjen diktet inn brokker av viten fra sin erfaring eller lesing? Beskrivelsen gir ikke medisinsk faglig mistanke: «Barnets øjne skiftet farve etter sjøen.» Selv dr. Wangel, faren, kan ikke forklare «hvordan det var med de barneøjne».

Arv og sykdom

Ibsen har forkjærlighet for medisinerne og medisinske aspekter (15). For en dikter som hele livet var opptatt av arv, var syfilis et funn. Noen ganger blander Ibsen sammen arv, smitte og ervervede egenskaper (7). Det har liten betydning så lenge dikteren får frem sin determinisme. I *Et dukkehjem* er det legen selv, dr. Rank, som er syk. I *Gen gangere* er det Oswald. Begge har fedre som Ibsen setter i et dårlig lys.

I *Vildanden* er Hedvig et offer. Hun blir gradvis synssvekket, sannsynligvis som

følge av synsnervedegenerasjon. Vi kan tro at Ibsen igjen bruker sin favorittsykdom, men en syfilisdiagnose hos Hedvig har et spinkelt medisinsk grunnlag. Dikteren lar det riktignok skinne igjennom at hun har fått det fra faren, den mangfoldige grosserer Werle, som også er på vei til å bli blind. Hedvigs mor, Gina, bryter inn i en replikkveksling om barnets øyesykdom med et litt diffust budskap om at det er arvelig dårlig syn også i Hjalmars slekt. Hun har sine grunner til det.

Nå dør ikke Hedvig av en arvelig sykdom slik som Oswald. Hun skyter seg midt i hjertet på nært hold slik den gamle løytnanten hadde forklart. Forladningen har svidd kjolelivet. Medisinsk klar tale fra dikteren der. Men han gjør en blunder i den detaljerte beskrivelsen av hvordan barnet umiddelbart blir stivt slik at pistolen må brykkes ut av fingrene hennes.

Selv mord

Hedvig og Eyolf er ikke enestående. Her er dikteren like monoman som når det gjelder barnedød. I nesten alle Ibsens samtidsdrammer er det personer som begår selvmord eller overveier det. Ibsen selv var inne på tanken under sin livskrise i 1860. Omkring 1890 var det en økende selvmordfrekvens

i Europa. Hans diktning avspeiler både et samtidsproblem og årsaksprosesser (8, 16).

I *Brand*, et sentralt verk hos Ibsen (8, 12), tar hovedpersonen egentlig også livet av seg oppe i Iskirken sammen med et annet vingeskutt barn, Gerd. Brands vonde oppvekst kommer frem i hans harde ord til moren rett før hun dør: «Du var ej mor, jeg var ej søn.»

Lille Eyolf er et drama med mange tolkinger (6, 17). I kindermordlitteraturen er Eyolfs selvmord et yndlingstema (1–5, 10). Psykoanalytikerne kvesser sine våpen. Det fokuseres på foreldrene, Alfred og Rita, som sammen med Asta levde i et ødeleggende trekantforhold. Asta hadde også hatt en vanskelig barndom. Gutten var ikke elsket. Rottejomfruen, dette forunderlige vesen, forsto det og fikk en skjebnesvanger kontakt med gutten. Et forenklet svar på hvorfor gutten tar sitt liv er Alfreds ord: «Nu har vi fået det, – slig som du ønsked, Rita... At Eyolf ikke var her.»

Tradisjonelt fremstår Hjalmar Ekdal som en dårlig far idet han involveres så sterkt i sluttscenen med Hedvigs selvmord. I en mer velvillig tolking, som også viser hvordan farskap er en akse i Ibsens dramaer, peker Hjalmar seg ut som en god far (18). Vi vil gjerne tro at de ubetenksomme ord den vonde dagen kun var uttrykk for hans egen fortvilelse.

Dødsdikteren

Ser vi i dag kaldt og kynisk kun på Ibsens konstruksjoner, vekkes forestillinger om vår tids familieproblemfylte TV-serier og tragikomiske såpeoperaer. Det blir i overkant av barnedød og selvmord. Ibsen oppfattes av mange som mørk og kald, en dødsdikter (19). Det gjelder, med få unntak, hele hans forfatterskap. Nå er det vel ikke i selve intrigen Ibsens storhet ligger. Vi tror på hans mennesker. De kommuniserer ikke bare gjennom handling, men også ved måten de ordlegger seg på og opptrer. Ibsen ble en gigant i verdenslitteraturen fordi han skrev sine mest kjente verker for scenen. For Ibsen-forskere er det et trivielt poeng, men det kan ikke nok understrekes at dikteren må forstås først og fremst som dramatikere. Han revolusjonerte det europeiske drama. Hos Shakespeare (1564–1616) er det også mange som dør. God litteratur kan leses på forskjellig vis. Klassikere tåler utfordring.

Konklusjon

Barn dør hos Ibsen gjennom hele hans diktterliv. Sykehistoriene er svært forskjellige. Blant dødsårsakene er han medisinsk sett på sikker grunn med hungersnødens følger. Etter hvert tar han med dikterisk frihet og vekslende hell – sett med medisinske øyne – i bruk sykdomslære og til dels myter. Hans seneste verker er gjenstand for ulike tolkinger. Det er en naturlig utvikling som viser tidsånden når psykoanalytiske synsmåter og psykiatri dominerer.

Henrik Ibsen var opptatt av trygghet og

kjærlighet i oppveksten. Et kjent sitat kaster lys over det han skrev om barn, og gir et svar på artikkelens tema: «Virkelige foreldre finnes det meget få af i verden» (20).

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Litteratur

1. Kerans JE. Kindermord and will in Little Eyolf. I: Bogard T, Oliver WJ, red. Modern drama. Essays in criticism. New York: Oxford University Press, 1965: 192–208.
2. Haakonsen D. The function of sacrifice in Ibsen's latest drama. Contemporary approaches to Ibsen 1966; 8: 21–34.
3. Otten T. Ibsen and Albee's spurious children. Comparative Drama 1968/69; 2: 83–93.
4. Durbach E. Ibsen the romantic: analogues of paradise in the later plays. London: Macmillan Press, 1982: 71–103.
5. Ditsky J. Child sacrifice in modern drama: a survey. Ariel 1984; 15: 3–15.
6. Kramarz S. Eyolf: Kinder und Kinderschicksale im Werk Henrik Ibsens. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1990: 55–100, 117–207.
7. Vesterhus P. Hvordan ble Osvald syk? Tidsskr Nor Lægeforen 2007; 127: 1814–6.
8. Hemmer B. Ibsen. Kunstnerens vei. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2003: 127–9, 315–20, 436–40, 462–92.
9. Goldman M. Eyolf's eyes: Ibsen and the cultural meanings of child abuse. American Imago 1994; 51: 279–305.
10. Helland F. Melankoliens spill. En studie i Henrik Ibsens siste dramaer. Oslo: Universitetsforlaget, 2000: 9–36, 108–9, 154–5, 243–60.
11. de Figueiredo I. Henrik Ibsen. Mennesket. Oslo: Aschehoug, 2006: 10–11, 300–3.
12. Ibsen H. Optegnelser til Gengangere. I: Samlede verker. Hundreårsutgaven. Bd. 9. Oslo: Gyldendal, 1932: 136.
13. Young R. Time's disinherited children. Childhood, regression and sacrifice in the plays of Henrik Ibsen. Norwich: Norvik Press, 1989.
14. Vesterhus P, Torstveit L. Barnedødelighet i Kristiansand. Tidsskr Nor Lægeforen 1997; 117: 4403–6.
15. Vesterhus P. Hvem var modell for dr. Stockmann? Tidsskr Nor Lægeforen 2006; 126: 3288–90.
16. Ystad V. Ibsens selvmordere. Suicidologi 1999; 4: 3–6. www.med.uio.no/ipsy/ssff/suicidologi/1999-nr2/Ystad.pdf [10.2.2008].
17. de Figueiredo I. Henrik Ibsen. Masken. Oslo: Aschehoug, 2007: 446–52.
18. Lorentzen J. Ibsen and fatherhood. New Literary History 2007; 37: 817–36.
19. Kittang A. Ibsens heroisme: frå Brand til Når vi døde vågner. Oslo: Gyldendal, 2002: 365–7.
20. Ibsen H. Optegnelser til Hedda Gabler. I: Samlede verker. Hundreårsutgaven. Bd. 11. Oslo: Gyldendal, 1936: 501.

Manuskriptet ble mottatt 11.12. 2007 og godkjent 31.7. 2008. Medisinsk redaktør Erlend Hem.